

de compasiune și a creat în ceilalți tendință de a-i admira carisma. Ulterior, a recunoscut că ar fi putut cădea foarte ușor în psihoză la vremea aceea, dar, fiindcă aceasta nu s-a întâmplat, a dedus că nu era nimic esențialmente patologic în preocupările sale mesianice. Mai degrabă, ele pot fi considerate ca manifestări ale unei hipercreativități. Anticipând ulterioarele mișcări „antipsihiatrice”, obiectivul terapeutic al lui Moreno nu a fost niciodată atingerea unei normalități ficționale (și plicticoase), ci pregătirea pentru niveluri tot mai înalte de spontaneitate astfel ca, la timpul potrivit, protagonistul să poată renunța la un rol în favoarea altuia.

Moreno nu a dorit să se disocieze de aceste percepții timpurii. Prea erau intim legate de ființa sa ca să le cedeze sau să le facă „respectabile” în ochii colegilor săi mai lipsiți de imaginație. Eticheta simplistă („Acest Moreno chiar se crede Dumnezeu”) nu l-a părăsit de-a lungul carierei. Moreno nu putea sau nu voia să indice următorul pas crucial în raționamentul său: dacă cineva vrea cu adevărat să fie iubitor și bun, trebuie să-l joace pe Dumnezeu, fiindcă nici un alt rol nu poate să asigure pe deplin exercitarea acestor calități. Oricine se străduiește să atingă perfecțiunea acestor calități trebuie să-și asume rolul lui Dumnezeu.

Pentru a înțelege psihodrama personală a lui Moreno, identificarea sa cu Creatorul, trebuie să-l vedem ca pe un reprezentant al întregii seminții umane. Dar Moreno era prea ocupat să-și urmărească ideea fixă ca să mai aibă timp să o explice și altora. Avem cu toții nevoie de euri auxiliare, ar fi spus el, ca să ne putem ajuta de ele când e nevoie. De aceea trebuie să-l ajutăm pe Dumnezeu să-și săvârșească lucrarea cosmică asumându-ne rolul de euri auxiliare ale Sale. În lume există atâtă mizerie și suferință, încât nici Dumnezeu nu răzbește să le vindece pe toate, așa că trebuie să împărțim responsabilitatea cu el.

În acest spirit scriu această introducere — în calitate de eu auxiliar al tatălui meu. Este un rol tradițional al copiilor, cel mai vechi. Pentru a fi un bun eu auxiliar trebuie să schimb rolul cu el, chiar dacă nu mai e în viață. Faptul că el e mort nu influențează răsturnarea de roluri atât timp cât sunt suficient de spontan. Părinții sunt în stare să schimbe rolurile cu copiii lor și să le satisfacă nevoile chiar când aceștia sunt prea mici ca să le poată da glas; când părinții îmbătrânesc și devin infirmi, copiii schimbă efectiv rolurile cu ei.

Pe vremea când am apărut eu pe scenă, tatăl meu avea 63 de ani. Aventurierul viguros descris în aceste pagini a fost o apariție sporadică în copilăria mea, așa că și eu, la fel ca și cititorul, am ajuns să-l cunosc pe tatăl meu în floarea vârstei din aceste pagini. Ca și majoritatea fiilor, am fost atât criticul său cel mai tenace, cât și apărătorul său cel mai pasionat. Si, ca pe majoritatea fiilor, m-a interesat prea puțin viața pe care a dus-o înainte ca eu să apar pe lume. Situația a început să se schimbe când am intrat la colegiu și, așa cum spune proverbul, când m-am întors acasă, l-am găsit mai înțelept și mai interesant. Într-o dimineață, am stat trei ore cu sufletul la gură în timp ce-și amintea de anii petrecuți la universitate, auzind pentru prima oară multe din povestirile scrise în această autobiografie. Am început să insist să scrie și, spre imensa mea placere, a și început să o facă la scurt timp după aceasta.

Textul în sine este în același timp un *tour de force* al istoriei culturale a secolului al douăzecilea și relatarea unei călătorii spirituale. Dar călătoria este redată „dinăuntru” și nu este ca un document istoric. Cititorul va dori să știe mai multe despre condițiile istorice concrete, mai ales cele din ultimii ani de viață ai tatălui meu. O asemenea relatare nu poate fi oferită decât pe scurt aici; așteaptă condeiul unui biograf.

Cred că este onest să spun că reputația lui Moreno în America era la apogeu în anii 1950. Teoriile sale despre reconstrucția socială a comunităților, în special cum apar descrise în *Who Shall Survive?*^{*}, atrăseseră atenția cercurilor civile și militare în timpul războiului. Însuși președintele Roosevelt solicitase o întrevedere cu Moreno în Hyde Park și lăudase sociometria ca o „sociologie progresistă”. Revista *Sociometry*^{**} era populară în mediul oamenilor de știință și publica nume prestigioase care semnau articole și purtau dezbateri. John Dewey avea exemplare din *Who Shall Survive?* și *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society*^{***} în biblioteca sa personală și, împreună cu Margaret Mead, a făcut parte din variantele comisiei editoriale ale lui Moreno. La fel s-a întâmplat și cu decanul psihiatriei americane, Adolf Meyer, de la Universitatea Johns Hopkins. William Alanson White și Winfred Overholser înființaseră grupuri de psihodramă la spitalul St. Elizabeth din Washington, D.C. și admirau eficiența clinică a acesteia. Ceea ce la vremea respectivă era departamentul de relații sociale al Universității Harvard cuprindea mulți prieteni și colaboratori ai lui Moreno precum Pitirim Sorokin, Samuel Stouffer și Robert Freed Bales. Henry Murray de la departamentul de psihologie îi era prieten apropiat și a rămas astfel până la moartea tatălui meu. Centrul de formare în psihodramă de la Beacon era o pepinieră de activități pentru tineri specialiști în căutare de alternative pentru psihanaliză, spitalul psihiatric din Beacon oferea servicii pacienților „neatrăbili” în alte părți și se părea că aproape fiecare district școlar din țară avea un consilier „sociometrist” care ajuta la organizarea unui climat social favorabil învățării.

* Cine va supraviețui? (N. t.)

** Sociometria (N. t.)

*** Sociometria, metoda experimentală și știința societății (N. t.)

Moreno nu a putut să reziste tentației de a rămâne *l'enfant terrible* al psihiatriei americane chiar și când currentul dominant părea să-l accepte. În momentul în care a candidat pentru postul de președinte al American Psychiatric Association, a spus că o face doar pentru că APA nu alesese niciodată un geniu drept președinte. De fapt, comunitatea psihiatrică nu l-a acceptat niciodată pe deplin, cel puțin nu în Statele Unite, deși lucrurile stăteau într-o cătuță diferit în ceea ce privește sociologia și psihologia clinică. Moreno manifesta adesea dispreț pentru prestigiul oarecum automat atașat profesiei de medic în America, în timp ce sociologii erau mai puțin formalisti și mai receptivi la noi tehnici în nouă lor știință. În psihologia clinică și psihoterapie, povestea a fost însă mai complexă.

Moreno se considera, și pe deplin justificat, *pater-familias* al metodelor terapeutice active. Dar standardele sale de loialitate puneau adesea în primejdie relațiile cu studenții promițători. De exemplu, Kurt Lewin a fost o vreme protejatul său, iar Moreno să simță oarecum abandonat de turnura pe care au luat-o preocupările acestuia și ale susținătorilor lui. Dar cea mai dureroasă despărțire a fost cea dintre Moreno și Sam Slavson, fondatorul American Group Psychotherapy Association (AGPA). Viața din American Society of Group Psychotherapy and Psychodrama a lui Moreno reflecta maniera sa relaxată, iar titlurile academice nu aveau nici o relevanță când cineva dorea să devină membru. AGPA era orientată mai mult spre specialiști cu doctorate, ceea ce era oarecum ironic, deoarece nici Slavson însuși nu avea titlul. În anii cincizeci, rivalitatea dintre cei doi a atins uneori absurdul, ca atunci când Slavson a susținut că psihodrama a fost inventată de un suedez pe nume Jorgenson și a fost apoi importată în America de un farsor numit Moreno. Nu am nici o îndoială că tatăl meu nu era un innocent în aceste afaceri.

20 Dar timpul le rezolvă pe toate și, din fericire, cele două asociații au colaborat fructuos în ultimii ani.

În timp ce în anii cincizeci psihodrama și sociometria nu aveau o soartă prea favorabilă în America, cu totul alta era situația în Europa. Moreno nu avea abilități în a-și planifica deplasările, dar mama, Zerka Moreno, avea un geniu al organizării care i-a înlesnit tatălui meu întoarcerea pe continent într-o serie de turnee extrem de fructuoase. Spre marea sa plăcere, Moreno a constatat că ideile sale erau primite cu entuziasm și curiozitate de colegii europeni, extrem de solicitați de complexele probleme sociale și psihologice create de contextul postbelic. A fost întâmpinat ca un fel de fiu risipitor și erou și și-a ocupat postul de lider al mișcării internaționale de terapie de grup. În calitate de fondator al International Association of Group Psychotherapy, a reușit să efectueze un fel de reapropiere de AGPA de acasă.

Așadar, Europa a fost cea care i-a oferit deplină recunoaștere lui Moreno la vîrsta senectuții. Universitatea din Barcelona i-a decernat titlul de *doctor honoris causa* în 1968, iar Universitatea din Viena i-a oferit diploma de „doctor de aur” pentru cei 50 de ani de activitate de la primirea titlului de doctor în 1917. În 1968, la Bad-Vöslau, în afara Vienei, localitate unde a locuit din 1917 până în 1925, a avut loc o ceremonie de dezvelire a unei plăci plasate pe casa unde locuise ca inspector sanitar al districtului. Pe ea scria că acolo își trăise perioada cea mai fertilă și-si dezvoltase privitoare la psihodramă, sociometrie și psihoterapie de grup. În mod curent, ziarele locale pomeneau de vizitele sale în oraș ca pe cele ale unui demnitar celebru, așa cum s-a întâmplat când un ziar din Amsterdam l-a numit „Freud al terapiei de grup” într-un titlu referitor la Congresul Internațional de Psihodramă din 1971.

În zilele noastre, activitatea psihodramatică în Europa este extrem de susținută. Psihodrama psihanalitică reprezintă o forță majoră în Franța, iar în Germania de Vest funcționează șase institute de psihodramă. La fel se întâmplă în Scandinavia, Anglia și în alte părți ale Europei, inclusiv în Europa răsăriteană unde psihodrama este practicată în mod curent. Ideile lui Moreno au pătruns și în emisfera sudică, mai ales în America de Sud, unde s-au înființat societăți de psihodramă cuprinzând numeroși membri.

Dar acasă, pe continentul nord-american, recunoașterea a rămas sporadică. La sfârșitul anilor cincizeci, Alexander King și-a publicat memoriile centrate pe experiența sa cu drogurile în urma unei afecțiuni a rinichilor și a menționat lucruri extraordinare despre tratamentul efectuat de către Moreno la spitalul Beacon. În 1962, John Kobler a publicat în *Saturday Evening Post* un articol care, în mod neobișnuit, a atras atenția mass-mediei asupra psihodramei și a lui Moreno. Dar în anii șaizeci s-a înregistrat o preocupare crescută pentru noile grupuri de sprijin. În *Please Touch*, Jane Howard a făcut o schiță oarecum caustică în care îl descria pe Moreno în termeni nefavorabili. Era un caz tipic al experiențelor trăite de el în acei ani, în care asista la canibalizarea multora din ideile sale afișând o atitudine extrem de ambivalentă.

Cu toate acestea, Moreno a insistat, și nu fără rezultate, asupra afirmării priorității sale. Cu toate că el și Fritz Perls, care fusese un sprijinitor încocat al ședințelor de psihodramă din New York, aveau dispute aprinse, Perls, fără a se referi în mod explicit la Moreno, a recunoscut în memoriile sale, *In and Out of the Garbage Pail*, cât de mult datora „psiho-dramei”. Dintr-o perspectivă total diferită, Viktor Frankl nota că ideile sale cele mai profunde referitoare la logoterapie îi veniseră în timpul unei ședințe de

psihodramă pe care o conducea. Adesea complimentele soseau sub forma celor mai sincere forme de lingus̄eală, ca în cazul terapiei „tipătului primordial” a lui Janov. De mulți ani practicienii psihodramei aplicaseră tehnica regresiei, dar nu excludând complet alte tehnici de intervenție, aşa cum era cazul în terapia primară. Cu toate acestea, Janov se considera un critic al psihodramei.

Privind retrospectiv, se poate spune că a fost spre binele psihodramei că ea nu a fost asimilată cu formele grupului de sprijin-și-sensibilizare cărora li s-a făcut o publicitate excesivă în acea perioadă. Psihodrama stârnea și aşa destulă suspiciune. În timp, ea a reușit să-și păstreze locul în clinici, contexte în care modalități de tipul „turn-on” și „growth” nu puteau primări rădăcini, fapt pentru care au și rămas niște fantezii trecătoare ale culturii anilor șaizeci.

Cu toate acestea, forța geniului creativ al lui Moreno era atât de pregnantă, încât ideile sale pătrundeau în societate chiar dacă reputația sa rămânea marginală, fiind apreciată în cea mai mare parte doar de către cunoșători. Rezistența sa față de ceea ce el numea „conserve” i-a dăunat în două moduri fundamentale. Mai întâi, a refuzat să-și publice cărțile la edituri comerciale, sugerându-se că doar cei deja dispuși să-i urmeze ideile vor face efortul să le caute. În al doilea rând, a refuzat afilierea la vreună universitate importantă, care ar fi avut drept rezultat o generație de studenți influenți care să-i promoveze opera în mediul universitar.

Ofer aceste perspective ca explicații, și nu ca justificări. În comparație cu viziunea lui Moreno, orice discuție despre tactică este trivială. Sunt prea apropiat de acest text pentru a-mi da seama dacă această viziune strălucește aşa cum ar trebui, aşa cum se întâmplă când un practicant al psihodramei o aduce la viață într-o

întâlnire sau atunci când un adept al sociometriei expune realitatea socială tăinuită a unui grup. La urma urmelor, aceste cuvinte au fost scrise de un om la sfârșitul vieții, plin de nostalgie și sentimentalism. Se poate avea încredere în ele?

Am menționat deja rolul meu în casă drept cel mai apropiat critic al tatălui meu. A fost destinat să aibă un fiu care strâmbă din nas la apărtele sale exagerări; totuși, acest mare om care făcuse și trăise atâtea lăuntricuri în serios sfaturile unui puști de 8 ani. Nu e de mirare, deci, că, și acum când, după moartea sa, citesc cu placere amintirile sale, sunt oarecum sceptic în ceea ce privește unele din momentele cele mai dramatice. Însă, o vizită memorabilă făcută în 1984 la Vöslau, căminul său spiritual, a fost suficientă ca să-mi schimbe drastic opiniile.

Am vizitat Vöslau însoțit de Gretel Leutz, una dintre studentele cele mai îndrăgite ale tatălui meu, care este descrisă în acest text. În timp ce eram acolo ne-am interesat de Marian, tovarășa cea mai apropiată a lui Moreno din acele vremuri de început. Am aflat că murise cu șase luni în urmă, dar, spre bucuria noastră, sora sa mai mică trăia încă. Am aranjat o întâlnire.

Timp de mai multe ore, într-o zi caniculară de vară, într-un loc nu departe de Viena, mi s-a oferit o călătorie în timp în perioada plină de culoare și romantism pe care tatăl meu o descrie în primele capitole ale autobiografiei sale. O doamnă cu față rotundă, plină de energie la cei aproape optzeci de ani ai săi, ne-a regalat cu povestiri despre acea perioadă, ne-a spus despre *Wunderdoktor* care îi trata pe pacienți indiferent că își putea fiecare permite să-i plătească și spunea basme copiilor. „I-ați cunoscut pe prietenii tatălui meu”, am întrebat, „de pildă pe Peter Altenberg, poetul?” „Da, desigur”, a spus ea. Îi cunoscuse pe toți. Mergea la Viena de două ori pe săptămână la cafenele sau ca să conducă